

e-ISSN: 2630-6417

International Academic
Social Resources Journal

ARTICLE TYPE
Research Article

SUBJECT AREAS
Economy

Article ID
67128

Article Serial Number
25

Received
17 October 2022

Published
31 December 2022

Doi Number
<http://dx.doi.org/10.29228/ASRJOURNAL.67128>

How to Cite This Article:
Ertuğrul, S. M., Toprak, M. & Kuran, İ. (2022). "API Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Olan Etkisinin Değerlendirilmesi", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:7, Issue:44; pp:1829-1836.

Academic Social
Resources Journal is
licensed under a Creative
Commons Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.

API Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Olan Etkisinin Değerlendirilmesi

Evaluation of the Impact of API Tourism on Regional Development

Suna Muğan Ertuğrul Metin Toprak İhsan Kuran

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İktisat Bölümü, İstanbul, Türkiye
Arş. Gör. Dr., Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye

ÖZET

Turistlerin farklılaşan seyahat motivasyonları, turizmde farklı arayış ve beklentilerin oluşmasına neden olarak birçok alternatif turizm çeşidinin ortaya çıkması ve gelişmesinde etkili olmuştur. Alternatif turizm çeşitleri, çevre bilincinin önem kazanmasıyla sürdürülebilirlik anlayışına dayalı kırsal temalı turizm çeşitlerinin giderek yaygınlaşmasını sağlamıştır. Kırsal kalkınma için kırsal turizm önemli bir araç olarak görülmektedir. Bu kapsamda kırsal turizm, tarım turizmi, köy turizmi, çiftlik turizmi, arı turizmi gibi kavramları içeren farklı turizm çeşitleri günümüzde büyük gelişme göstermiştir. Bu çalışmada kırsal turizm çeşitlerinden biri olan arı turizminin bölgesel/yerel kalkınma ile olan ilişkisi incelenmiştir. Türkiye’de kullanımı ve bilinirliği henüz yaygınlaşmaya başlayan alternatif ve/ya tamamlayıcı bir finansman yöntemi olarak kitlelerin gücüne dayanan kitle fonlama finansman modelinin arı turizminin geliştirilmesinde kullanılması önerilmiştir. Arı turizminin bölgesel/yerel kalkınma açısından önemli katkılar sağlayacağı sonucuna varılan çalışmada kitle fonlama finansman modelinin bu turizm faaliyetinin geliştirilmesinde kullanılmasının faydalı olacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arı Turizmi, Api Turizm, Bölgesel Kalkınma, Kırsal Kalkınma, Kitle Fonlama

Jel Sınıflandırması: P25, P48, R58

ABSTRACT

Differentiating travel motivations of tourists have led to different pursuits and expectations in tourism. These expectations have been effective in the emergence and development of many alternative tourism types. Alternative tourism types have been effective in the spread of rural-themed tourism types with environmental awareness gaining importance. Especially rural-themed tourism types are based on the understanding of sustainability. Rural tourism is an important tool for rural development. In this context, rural tourism has developed as different types of tourism, including concepts such as agricultural tourism, village tourism, farm tourism, bee tourism. In this study, the relationship between bee tourism, which is one of the types of rural tourism, and regional/local development was examined. Within the scope of the study, crowdfunding financing model has been proposed as an alternative and/or complementary financing method, the use and awareness of which has just started to become widespread in Turkey, to be used in the development of bee tourism. The crowdfunding model is based on the power of the masses. As a result of the study, it was emphasized that bee tourism will make significant contributions to regional/local development. In particular, the application of the crowdfunding financing model will be beneficial in the development of this tourism activity.

Keywords: Bee Tourism, Api Tourism, Regional Development, Rural Development, Crowdfunding

Jel Classification: P25, P48, R58

1. GİRİŞ

Son yıllarda turizmde farklı arayış ve beklentiler birçok alternatif turizm çeşidinin gelişmesinde etkili olmuştur. Özellikle turistlerin farklılaşan seyahat motivasyonları, turizmin gelişiminde önemli bir etken olmaktadır. Alternatif turizm çeşitleri, çevre bilincinin önem kazanmasıyla çevre ile ilişkili olarak gelişme göstermektedir. Özellikle sürdürülebilirlik anlayışına dayalı ve kırsal temalı turizm çeşitlerine olan talep artışı turizm politikası ve turistik planlamaların da bu yönde gelişmesinde etkili olmuştur.

Turizm faaliyetlerinin deniz-güneş-kum üçlüsüne dayanan tatil turizmi anlayışından kaynaklanan gelişme süreci içinde önemli yer tutan kitle turizmi, çevreye etkileşimli alternatif turizme doğru bir evrilme geçirmiştir. Bu kapsamda kırsal turizm, tarım turizmi, köy turizmi, çiftlik turizmi, arı turizmi (api turizm) gibi kavramları içeren turizm çeşitleri gelişme göstermiştir. Kırsal alanlarda gerçekleştirilen tüm turizm faaliyetleri, bölgesel kalkınmanın sağlanmasına olan önemli katkıları sebebiyle ülkelerin kalkınma politikalarında da öncelikli olarak yer almaya başlamıştır.

Yerel sakinler ve yerel ekonomiler artan turist harcamalarından fayda sağlarken, turizm açısından bakıldığında, doğa ve çevre temalı turizmde uluslararası bir marka olmanın sürdürülebilirlik bakımından önemli olduğu gerçektir (Buckley, 2004: 70-71). Kırsal kalkınma için kırsal turizm önemli bir araç olarak görülmektedir. Kırsal turizm kavramı ve kapsamı hakkında farklı görüşlere karşın ortak noktada birleşilen ifade olarak kırsal turizm; çiftlik turizmi (farm tourism), köy turizmi (village tourism), yayla turizmi (highland tourism), tarımsal turizm (agro-tourism), ekoturizm (ecotourism) olarak sınıflandırılmaktadır (Esengün v.d., 2002; Çanga, v.d., 2019: 451). Özellikle eko turizm, kırsal turizm, doğa ve kültür turizmi kapsamında yer alan turizm uygulamalarına yönelik talebin artması, kırsal alanda faaliyetin yoğun olarak gerçekleştiği turizm türlerinin gelişmesinde de önemli bir etken olmaktadır.

Dünya genelinde turizm alanında bu yönde görülen gelişmeler kırsal alanda faaliyet gösteren turizm türlerinin bölge ve ülke ekonomisine yönelik ekonomik katkılarının artmasında etkili olmaktadır. Özellikle tarım turizmi içinde önemli yer bulan kırsal turizm kapsamında ve özel bir turizm çeşidi olarak “Arı Turizmi” uygulamaları da bu yönde gelişmektedir. Bu kapsamda turizmden önemli gelir elde eden ve bölgesel gelişmeye katkı sağlayan ülkelerin sayıları da zaman içinde artma eğilimindedir.

Bir niş turizm olarak Almanya, İngiltere, Mısır, Polonya, Slovenya, Polonya ve Şili gibi ülkelerde yaygın olan api turizm (Korosec 2014; Shiffler 2014; Wos 2014; Housam ve Abou Shaara 2015; Pantoja vd. 2017; Suna,2020: 20) Ukrayna, İspanya ve Çek Cumhuriyeti de dâhil birçok ülkede ekonomik kalkınmaya doğrudan katkı sağlamaktadır.

2. APİ TURİZMİN KAPSAM VE ÖNEMİ

Dünyadaki gelişmeler doğrultusunda yeni turizm anlayışı eski kitle turizminin yerini alan geleceğin turizmi olarak daha otantik turizm deneyimleri ile gelişme eğilimindedir (Poon, 1994: 91). Özellikle sosyal ve ekolojik uyuma, yerli ve yabancı girişimcilerin işbirliğine ve gelişmede yerel değerlerin kullanımına öncelik verme amacını güden bir turizm çeşidi olarak alternatif turizm, (Turizm Terimleri Sözlüğü, 1999: 10; Çelik, 2018: 193) farklı türleriyle turistik tercihlerde ön planda yer almaktadır. Özellikle 2019 yılında başlayan Covid 19 pandemi sürecinde seyahat kısıtlamaları ve karantina uygulamaları turistik talebin yönünün ve seyahat tercih ve algılarının değişmesinde önemli rol oynamıştır. Genel olarak bu yöndeki etkilerin çok kısa süre içinde sonuçlarına ulaşmak kesin bilgi oluşturmak bakımından yeterli olmasa da çevreyi ve kırsalı tercihe yönelik bir talep oluşmaya başlamıştır. Bu sebeple yerel ve bölgesel değerlere yönelik ve alternatif turizmi kapsayan turistik planlamaya önem verilmesi gerekmektedir.

Tüm bu alternatif turizm modelleri, ister çevresel, ister kültürel veya sosyo-ekonomik olsun, yerel koşulları koruma ve/veya iyileştirme girişimleriyle ilişkilidir (Conway, 2010: 332). Bu sebeple api turizmi de bölgesel ve kırsal kalkınmanın sağlanmasında önemli ve farklı bir alternatif turizm çeşidi olarak kullanılabilmesi bakımından önemlidir. Özellikle son yıllarda tarımsal üretime dayalı turizm çeşitlerinin öneminin, cazibesinin ve farkındalığının artması bu yöndeki farklı uygulamaları anlamlı kılmıştır. Bu çerçevede çalışmanın ana konusu olan api turizm uygulamaları dünyada hızlı bir gelişme göstermektedir. Aynı zamanda sağlık turizmi ve gastronomi turizmi içinde de ele alınan api turizmin kırsal kalkınmaya etkisi büyüktür.

Api-turizm, bölgesel değerler, alternatif tıp ve arıcılık ve üretim süreci ile sürdürülebilir gelir getirici faaliyeti arasındaki bir kesişme noktası olarak bir turizm türü olarak ele alınmaktadır. Özellikle sürdürülebilir arıcılık, niş, tarihi miras ve sağlık turizmini birleştiren geniş yayımlı etkiye sahiptir (Beig, 2018; Tişler, 2020; Wos, 2014; Topal,v.d., 2021:9). Arıcılık ve seyahat fırsatlarının bu birleşmesi ile arı turizmi (apiturizm, erişim 02.12.2022) (Api-turizm), bölgesel kalkınmaya katkı sağlamak ve çevre koruma bilincinin yerleştiği ülkelerde arıcılara ek gelir imkânı sunmaktadır (Suna, 2020: 19). Bu sebeple, api turizm, hem yerli hem de yabancı turistler için çok cazip olan turizm türlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle geçmiş yıllarda api-turizmin dinamik gelişiminde Polonya, Almanya, Çek Cumhuriyeti, Litvanya, Ukrayna (Oleynik ve Iaromenko, 2012) ve İspanya önemli rol oynamıştır (Shiffler, 2014; Wos, 2014: 67). Arı ve arı ürünlerinin; sağlık, beslenme, kozmetik ve kimya gibi birçok alanda kullanılması ve son yıllarda bal ve arının kullanıldığı ve en çok tercih edilen tatil anlayışını temsil eden deniz-güneş-kum üçlüsünün ötesinde alternatif tatil imkânı sunan arıcılık faaliyetlerine dayalı bir turizm çeşidi olan api turizm (Baycar, v.d., 2021: 273) bölgesel olarak doğrudan, dolaylı ve uyarılmış etkiler yaratmaktadır. Arı ve ürünlerinin turizmde, moleküler gastronomide, destinasyonun bir parçası veya tamamlayıcısı olarak son yıllarda kullanımı giderek artmaktadır. Ayrıca arı ürünleri, sağlık turizminde apiterapi uygulamaları olarak turizm faaliyetlerinde kullanılabilir (Kardeş, Baycar, 2021: 196).

Bu turizm çeşidi, turizm sektöründe yeni işler yaratan, yerel altyapının gelişimini destekleyen ve bölgeyi destekleyen kırsal alanlar için mükemmel bir destek olarak katkı sağlamıştır. Özellikle mevcut arı çiftlikleri bazında oluşturulan api turizm başlangıçta büyük yatırımlara gerek kalmadan her çiftliğin finans, konaklama ve insan kaynaklarına bağlı kademeli olarak gelişmesine imkân sağlamaktadır (Wos, 2014: 73). İspanya'nın Guadalajara ve Cuenca eyaletlerinde ulusal ve uluslararası düzeyde onaylanmış olan ve bölgenin yüksek kaliteli ballarını tanıtmaya çalışan sertifikasyonla doğrudan ilgili turizm deneyimi mevcuttur (Shiffler, 2014: 114). Yine İspanya'da Malaga Arıcılar Birliği kapsamında faaliyeti olan arıcılık ve bal müzesi api turizm kapsamında önemli bir yapılanmadır (Derebaşı, 2013: 37). Ayrıca, Slovenya Arı Yetiştiricileri Derneği ve Aritours seyahat acentesi tarafından geliştirilen ApiRoutes markalı ürünler ve bu yöndeki seyahat deneyimi önemli bir uygulama örneğidir. ApiRoutes, Avrupa'nın en ormanlık üçüncü ülkesi olan Slovenya'nın kendine özgü mirasını ve zengin arıcılık geleneğini, sağlıklı ve çevre dostu arayışları destekleyen seyahat trendleriyle birleştirmektedir (apiturizm, Erişim Tarihi 02.11.2022). Slovenya, dünyanın en yaygın bal arısı alt türü olarak İtalyan arısından (Apis mellifera ligustica) sonra ikinci sırada yer alan Karniyol arısına (Apis mellifera carnica) ev sahipliği yapmaktadır. Api deneyimleri, Slovenya'nın zengin arıcılık geleneğini keşfetme ve benzersiz arıcılık uygulamalarına tanık olma fırsatı sunarak doğa ile bütünleşik turizm için önemli bir faktör olmaktadır (Şivic, 2013: 67). Api turizm uygulamaları yeşil ekoturizmin sürdürülebilir gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır.

Ayrıca, “Arı havası veya kovan havası” tedavisi olarak tedavi amaçlı uygulama ilk olarak Almanya'da uygulanmıştır. Bu yeni tedavi uygulamaları olan apiterapi çalışmaları (Topal,v.d., 2021: 13) arı turizminin (api turizmin) sağlık turizmi bakımından önemini giderek yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Özellikle Apiterapi, hastalıkları önlemek ve/veya gelişimlerini azaltmak için terapötik ajanlar olarak çeşitli arı ürünlerinin kullanılması sayesinde bir tamamlayıcı tıp olarak Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Romanya, Küba, Çin ve Güney Amerika'nın batısı ile Uzak Doğu'daki birçok ülkede doğal ilaç olarak yer almaktadır (Şenel, v.d., 2018; Çakmak, 2001; Topal,v.d., 2021: 14). Ayrıca, propolis ve arı sütünün yaşa bağlı zayıflatıcı hastalıkların ortaya çıkmasını önleyerek sağlığı iyileştirebileceği kanıtlanmıştır. Bu ürünlerin diyabet, kalp hastalıkları ve kanser gibi çeşitli ciddi hastalıkların tedavisinde kullanımından olumlu sonuçlar alınmıştır (Ali and Kunugi, 2020: 1). Günümüzde arı kovanı tedavisi Avusturya, Slovenya ve Macaristan'da da kullanılmaktadır (Topal,v.d., 2021: 13). Son yıllarda yapılan araştırmalar, arı ürünlerinin insan sağlığı için çok faydalı olduğu ve birçok hastalığın tedavisinde ve destekleyici gıda olarak kullanıldığını gösterdiğinden dolayı bu turizm faaliyetinin sağlık turizmi kapsamında önemli bir etkisi söz konusu olmaktadır.

Aynı zamanda tatillerini arıcılık alanlarında ve bal çiftliklerinde arı ürünlerini (bal, propolis, arı sütü vb.) tadarak geçirmek isteyen her yaşta turistlerin bu tür turizme olan ilgisinin artması ve yüksek kaliteli bal ve bununla ilgili ürünler yapmayı öğrenmekle ilgilenen turistlerin sayıları hızla artmaktadır (Aliyeva, v.d., 2019: 45). Bu sebeple arı turizmi veya api turizm gastronomi turizmi ve tarımsal üretim sürecini takip eden çiftlik turizmi veya agro turizm kapsamında da son derece önemli katkı sağlamaktadır. Api turizm, kırsal alanların sosyo-ekonomik canlanmasını teşvik etmekte, tarımsal üretimin çeşitlenmesini sağlamakta ve yeni istihdam yaratmaktadır. Ayrıca api turizm kapsamında yapılan seyahatlerin yeni bir turizm türü olarak yeni turistik destinasyonların ve tur güzergahlarının gelişmesine katkı sağlamıştır.

Api turizm rotalarının gelişmekte olan bir turizm faaliyeti modeli olduğu ve yeni canlandırıcı turizm modelinin önemli bir temsili olduğu sonucuna varılmış olması bu yöndeki görüşleri doğrulamaktadır (Gascón ve Gill, 2022). Suna (2020) ve Cesur'a (2021) göre, arıcılık turizmi kavramının kırsal turizmin bir alt türü şeklinde yapılandırılabilmesi sonucuna dayanarak kırsal kalkınmanın sağlanması ve turistlerin ziyaret ettiği destinasyonlara özgü yaşamları deneyimlemek, yerel halkla tanışmak ve etkileşim kurmakla ilgili yaratıcı bir turizm türüdür.

Son yıllarda turizmin gelişmesi için yaratıcılığın giderek önemli hale gelmesi ve destinasyonlar arasındaki rekabetin artması, her destinasyonun farkındalığı için yaratıcı stratejiler geliştirilmesinin önemi giderek artmıştır (Işık, 2014: 786). Bu kapsamda değerlendirildiğinde api turizmin bölgesel gelişme ve kalkınmanın sağlanmasında alternatif bir turizm çeşidi olarak kullanılabilirliğinin de arttığını söylemek mümkündür.

3. APİ TURİZMİN BÖLGESEL KALKINMAYA OLAN ETKİSİ

Son yıllarda, geleneksel ekonomik modellerin iklim değişikliği, biyoçeşitlilik kayıpları, su kıtlığı, çölleşme ve tarımsal ürün yetersizliği gibi konuları ele alması için reforma tabi tutulması gerektiği yönünde sık sık iddialar ortaya atılmıştır. Bu sebeple, dünyadaki yoksulluğu sona erdirmeyi hedefe koyan, ekonomik büyümeyi inşa eden ve aynı zamanda çevre kirliliği ve iklim değişikliğini önemle ele alan yaklaşımlar önem kazanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri böylece ekolojik sistem ile ekonomik sistem arasında dengeyi kurmaya odaklanmış birçok yaklaşımlara da temel oluşturmuştur. Böylece yeşil bir ekonomiye, yani daha sürdürülebilir üretim ve tüketim biçimlerine doğru temel bir dönüşüm yaşanmıştır. Dünya'da ekosistemin sağlıklı işleyişini sürdürürken ekonomik büyümeyi, istihdamı ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasını sağlayabilen bir sistem olarak yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda yeni yaklaşımlar ve uygulamaların önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Bu süreçte çevreyle ilişkili ve çevreyi koruyan ekonomik yapılanma bölgesel kalkınma bakımından öncelikli yer tutmaktadır.

İnsanın yerleşik yaşama geçmesiyle başlayan çevresel bozulmalar Sanayi Devrimi ile daha yoğun ve görünür bir durum almıştır. Özellikle son yıllarda yaşanan ekonomik gelişme doğal çevrenin giderek bozulduğu bir dönem olarak ilerleyen süreç içinde tehdit oluşturmaktadır. Biyoçeşitliliğin azalması ve birçok ekosistemin işlev bozukluğu her gün karşılaştığımız sorunlar olarak risk unsuru oluşturmaktadır. Küreselleşme süreci, yerel toplumların davranışı, gelenekleri, kültürü ve bütünlüğü açısından da tehdit olmaktadır. Çevresel açıdan değerlendirmenin de aynı olumsuzlukları içerdiği ve bu olumsuz süreçlere karşı koymak gerektiği yönündedir. Bu olumsuz süreçler ancak sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin uygulanması ile çözüme ulaşılabilir. Bu sebeple bazı doğal faktörlere dayalı sektörler ve çevre koruma-kullanma dengesini gözeten uygulamalar önemli olmaktadır. Özellikle turizm, kültürel ve doğal değerlerin korunması gereken ekonomik sektör olarak son yıllarda hızlı bir gelişim göstermiştir.

Son yıllarda turizmde çevre dostu seyahat biçimlerine olan ilginin eko ve tarım turizmi, doğa ve kültür turizmine yönelik olması bu turizm türlerinin gelişmesini hızlandırmaktadır. Turistlerin yeni deneyimler edinmek ve boş zaman değerlendirmek ve rekreasyon faaliyetlerine katılmak için aktif yöntemler içinde fiziksel ve bilişsel aktiviteye yönelimleri seyahatlerin motivasyonu açısından önemli olmaktadır. Bu faaliyetler seyahatlerin memnuniyeti üzerinde etkili olurken, turizmin insanın rahatlığını ve motivasyonunu artırması yanında unutkanlık dâhil akıl sağlığını da olumlu yönde etkilemektedir. Aynı zamanda üretkenlik ve iş yaratılması bakımından da katkısı son derece önemlidir.

Turizmin gelişimi ve dünyada yaşanan gelişmeler doğrultusunda turizm faaliyetine katılan insanların seyahat amaçlarının değişimi alternatif turizm türlerinin gelişmesinde etkili olmuştur. Yeşil ekonomi ve sürdürülebilirlik anlayışının gelişmesi, doğa ile üretkenlik içeren turizm faaliyetleri içinde kırsal turizm ve tarım turizmine dayalı turizm türlerine yönelik talebi yoğunlaştırmaktadır. Özellikle yenilikçi yaklaşımlar doğrultusunda bir niş turizm olan arı turizmine olan talebin de bu doğrultuda geliştiği görülmektedir. Özellikle kırsal kalkınma kapsamında önemli bir turizm türü olarak arı uygulamalarını içeren bu turizm türü tarımsal alanda faaliyet gösteren işgücüne istihdam imkânı sağlaması bakımından da önemlidir.

2011 yılından itibaren açıklanan son verilere kadar bakılacak olursa dünya genelinde kovan sayısı ve bal üretiminde bir artış olduğu görülecektir. 2011 yılında 80.404.000 adet olan kovan 2016 yılında 90.565.000 âdete çıkarken, bal üretimi ise 1.615.745 tondan 1.786.996 tona çıkmıştır (<https://geka.gov.tr/>, erişim 01.11.2022). Rakamlardaki bu artıştan da görüleceği gibi arıcılık ve bal üretimi gelişen bir faaliyet olması açısından önemlidir. Bu sebeple kırsal kalkınmanın sağlanması bakımından bu turizm türü farklı boyutlarda değerlendirilmesi gereken bir üretim olarak desteklenmelidir. Ancak bu yöndeki turistik seyahatleri kapsayan istatistikî verilere ulaşılmamıştır.

Turizm sektörünün bölgesel kalkınmada itici bir güç unsuru olmasının bölgenin turizm potansiyelinin doğru kullanımı ile ilişkili olduğu gerçeği dikkate alındığında (Kıratoğlu, 2021) özellikle, turizm faaliyetlerine girdi sağlayabilecek çok çeşitli doğal beşeri zenginliğe sahip olan ancak sahip olduğu bu potansiyeli yeteri kadar değerlendirme imkânı bulmayan ve gelişmişlik bakımından (Demir, 2013: s.301) zayıf olan bölgeler için arı potansiyelinin değerlendirilmesi önemli bir kırsal kalkınma unsuru olmaktadır. Yüz yıllardır sadece arıcılık faaliyeti olarak yapılan ancak Türkiye’de yeni bir fikir olan arı turizmi, aslında yeşil ekonominin önemli bir bileşeni olarak önem kazanmıştır (Korosec 2016, Suna, 2020: 21). Anadolu insanının bir geleneği olarak ülkemizde çok eski dönemler itibariyle yapılan arıcılık faaliyetleri bal üretiminin sürdürülebilirliğinde ve bölgesel kalkınmanın sağlanmasında önemli bir ekonomik faaliyet olmuştur (Şahingöz, İnci, 2018: 519). Ancak, arı turizm faaliyetinin geliştirilmesi, yerel yönetimlerin ve kırsal alanların kalkınmasından sorumlu kuruluşların desteğini gerekli kılmaktadır. Ayrıca bu destekler seyahat işletmeleri ve tur operatörleri için yönlendirici olacaktır.

Şahingöz ve İnci (2018), tur operatörleri ve seyahat acentalarının arı ve bal ürünlerinin hâkim olduğu yörelere yönelik düzenleyecekleri günlük veya konaklamalı turların hem kırsal turizmin hem de gastronomi turizmi, sağlık turizmi ve çiftlik turizminin geliştirilmesi için önemine değinmiştir. Özellikle arı ürünlerinin turizm amaçlı kullanılmasının ve bu ürünlerin gastronomi turizmine kazandırılması için arıcılıkla ilgili festivallerin düzenlenmesinin, bu ürünlerin üreticilerine ekonomik katkı sağlayacağını belirtmiştir.

Suna (2020) da benzer şekilde, arı turizminin gelişiminin, arı ürünlerine bağlı olarak bölgesel gelişmeye katkı sağlayabileceği gibi arı yetiştiricilerinin bunda çok fazla olumlu olarak etkileneceği ve turistlere hem ürünlerini tanıtmaya hem de satış imkânı sağlamasının iş ve gelir yaratma bakımından önemli etkileri olduğunu belirtmiştir.

Özellikle kırsal alanlardaki turistik cazibe merkezlerinin yoğunluğu ve gelişme yönündeki teşvikler kırsal turizmin gelişimi üzerinde belirleyici etkiye sahip olabilmektedir. Kırsal turizmin, geleneksel yaşam tarzını korurken kırsal toplulukların refahını desteklemek, ek gelir sağlamak, işsizliği azaltmak, geleneksel kırsal faaliyetlerden yeni ve çekici işler sunmak için arı turizm ideal bir turizm türü olmaktadır. Bu çok yönlü katkıları sebebiyle arı turizmi (arı turizm) dinamik büyüme için bir fırsat olarak değerlendirilmelidir.

4. APİ TURİZMİN TÜRKİYE’DE BÖLGESEL KALKINMA AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Arıcılığın ülke ekonomisine, tarımsal bir faaliyet olarak doğrudan katkısı oldukça önemlidir. Arıcılık toprağa bağımlı olmayan bir tarımsal faaliyet olarak, yeterli toprağı olmayan kırsal nüfus için önemli bir gelir kaynağı ve istihdam imkânı olabilmektedir. Ayrıca arıcılık, yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kırsal kalkınma açısından çevresel zararı olmayan ve ekosistemin korunmasında da önemli fayda sağlamaktadır. Özellikle doğa-çevre koruma ve kullanma dengesi bakımından sıfır maliyetli olan bir faaliyet olarak arıcılık önemlidir. Ekonomik bakımdan, arıcılığın gelişmesi doğrudan arıcılık ve arıcılığa bağlı ve tamamlayıcı iş kollarının oluşması ve bu alanda istihdamın sağlanması mümkün olmaktadır.

Türkiye, bitki örtüsünün zengin olması, uygun ekolojik yapısı ve gittikçe artan sayıda koloni varlığı açısından arıcılıkta önemli gelişme göstermiştir (Kuvancı, 2019: 1). Türkiye’de her coğrafi bölgede arıcılık yapılabilmektedir. Farklı ekolojik koşullara uyum sağlayan arı ırkları ve zengin floral kaynaklar bal üretiminde önemli olmaktadır (Marmaris Bal Evi).

Şekil 1: Türkiye'deki Arı İrk ve Ekotipler ile Bunların Dağılım Alanları

Kaynak: Marmaris Bal Evi, <https://www.marmarisbalevi.com.tr/tr/aricilik/turkiyede-aricilik>, Erişim Tarihi 11.11.2022.

Haritada görüldüğü gibi arı ırk ve ekotiplerinin dağılımı Türkiye'de arıcılığın geniş bir coğrafi alanda yaygın bir faaliyet olarak yapılabilirliğinin olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de arıcılık faaliyetleri bütün illerde yapılmaktadır. 2018 yılı itibarıyla bal üretiminde 16994 ton üretimle Ordu ili ilk sırada yer almaktadır. Bunu sırasıyla Muğla (14777 ton), Adana (10941 ton), Sivas (5048 ton) ve Aydın (4227 ton) izlemektedir. Arıcılıkta eski tip kovan ve yeni tip kovan kullanılmakta olup; Afyonkarahisar, Ağrı, Ardahan, Bilecik, Düzce, Iğdır ve Kars illerinde eski tip kovan kaydı yer almamaktadır (Koday, Karadağ, 2020:506-507). Türkiye Arıcılık İstatistikleri (1991-2021) raporuna göre, 2020 yılında 82.845 adet olan işletme sayısı 2021 yılında 89.361 olarak gerçekleşmiştir (tarimorman.gov.tr/, erişim 11.11.2022). Arıcılık alanında Türkiye'nin önde gelen illerinde arıcılık faaliyetinde bulunmak ve arıcılığı meslek olarak edinmek (Muğan, 1973: 2) dışsal faydaları olan önemli bir tarımsal faaliyet olarak (SERKA, 2012: 13) bölgesel kalkınmanın sağlanmasında önemli bir unsur oluşturmaktadır.

Özellikle ekonomik yapının büyük ölçüde hayvancılık ve tarıma dayalı olduğu ve tarımsal üretimin yetersiz kaldığı bölgelerde ekonomik gelişme olumsuz yönde etkilenmektedir. Zayıf istihdam olanakları bölgenin özellikle erkek nüfusunu istihdam ve sosyal imkanlar açısından gelişmiş bölgelere itmekte; bu durum kırsalda nüfusun ve üretimin azalmasına neden olurken, bölgelerarası dengesizlikleri de derinleştirmektedir (Kıratoğlu ve Dinçel, 2021: 533). Ayrıca göç eden nüfusun gittiği bölgenin iktisadi ve sosyal refahını paylaşmak istemesi bölgenin cazibesini göstermekle beraber, terk edilen yerin yetersizliğini de ortaya koymaktadır (Kıratoğlu ve Dinçel, 2021: 533).

Ancak tarımsal faaliyetler olarak bal ve diğer arıcılık ürünlerinin üretiminin artması ve buna bağlı olarak gerçekleşen alternatif turizm çeşitleri bir bölge için bir yeni iş alanlarının oluşması ve istihdam imkânlarının artması sayesinde önemli geçim kaynağı olabilmektedir (Muğan, 2021: 5472-5473). Ancak, bölge geneli itibarıyla turizm payının düşük ve kırsal gelişmişlik bakımından zayıf olan bölgeye yönelik turistik talebi çekebilme ve geceleme sayılarını artırmak için alternatif turizm çeşitlerinin geliştirilmesi önemli olmaktadır (Gedik ve Muğan Ertuğral, 2015: 39). Kırsal alanların turizme açılması için gerekli altyapı harcamalarının düşük düzeyde gerçekleşmesi ve turistlerin aynı miktardaki harcamalar ile daha uzun süreli bir tatil gerçekleştirebilmeleri maliyet unsuru bakımından önemli bir faktör olmaktadır (Demircioğlu, 1993: 8).

Örneğin Almanya'da kırsal turizm kapsamında konaklamaların çoğunun bir ile iki hafta arasında uzun süreli önemli bir pazar olduğu (Gündüz, 2004: 52, Uygur, v.d., 2002: 156) görülmektedir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde arıcılık faaliyetinin, uzun dönemli konaklama imkânlarının yaratılmasında yerel ve bölgesel etkinliklerin işlenerek özgünlüğünü yitirmeden turistik ürünün bir parçası olması sağlanmalıdır.

Özellikle kırsal alanda yapılan çiftlik, yayla ve tarım turizm uygulamaları uzun süreli konaklamanın sağlanması bakımından da önemlidir. Çünkü fiziksel ve bilişsel aktivitelere dayanan bu faaliyetlerle gerçekleştirilen turizm türünde konaklama süresi 7-15 günlük dönemleri kapsayabilmektedir. Bu sebeple arı kovanlarını ziyaret eden turistler bu bölgelerdeki en iyi turizm elçileri de olabilmektedir. Ayrıca turizmde etkin ağızdan ağza sözlü iletişim tekniklerinin uygulanmasına imkân sağlamaktadır. Bu ise tanıtımın geniş boyutlu ve maliyetleri minimize etmesi bakımından önemli olmaktadır. Arıcılık ve bal üretiminin yoğun olduğu yörelerde api turizmi kapsayan uygulamaların geliştirilmesi için hem özel hem de kamu yatırımlarına hız verilmesi bölgesel kalkınmanın sağlanması bakımından önemlidir. Yukarıdaki haritanın incelenmesiyle görüldüğü gibi, tüm coğrafi bölgelerde yapılabilen arıcılık faaliyetine bağlı olarak Türkiye'de arı turizmin (api turizm) geliştirilmesi mümkündür. Özellikle bölgesel gelişme bakımından zayıf bölgeler ve iller içinde geliştirilen api turizm uygulamaları önemli bir ekonomik kazanım olmaktadır. Aynı zamanda bulunduğu bölge dışına da çıkarılarak tüketilmesi söz konusu olan arı ürünlerinin benzer turizm etkisi yaratması söz konusu olmaktadır. Ayrıca api turizm faaliyetleri, bir arıcılık merkezini ziyaret etmekten çok arıcıların hayatını ve işlerini öğrenmek bakımından da önemli bir fırsat sunmaktadır. Özellikle bal tadımı ve bal

üretim ortamları çok sayıda ziyaretçiyi çekmek için önemli bir aktivitedir. Aynı zamanda çevresel kirlenmenin yok denecek kadar az olduğu ve ekolojik dengenin bozulmadığı alanlar olarak doğaya bağlı birçok turizm aktivitelerinin geliştirilmeleri bu sayede mümkün olabilmektedir.

5. API TURİZM VE KİTLE FONLAMA

2008 küresel krizinden sonra finansmana erişim özellikle küçük ölçekteki işletmeler için önemli bir sorun olmaya başlamıştır. Ancak değişen yeni şartlara bir alternatif olarak daha önce ağırlıklı olarak kar amacı gütmeyen sosyal içerikli projelerin finansman ihtiyacını karşılamak için kullanılan kitle fonlama finansman modeli yasal altyapısının oluşturulması ile bütün ülkelerde hızla yaygınlaşarak kar amacı güden başlangıç aşamasındaki girişimlere finansman desteği sağlanmasında da kullanılmaya başlanmıştır¹. Kuran (2022), çalışmasında bölgesel kalkınma sürecinde Türkiye’de daha önce kullanılmayan kitle fonlama modeli finansman yöntemine dikkat çekerek bu finansman modelinin bölgesel kalkınma sürecinde diğer politika araçlarını destekleyici yeni bir araç olarak kullanılabilmesine dikkat çekmiştir.

Kitle fonlama finansman modeli özünde kitlelerin gücüne dayanmaktadır. Bilindiği gibi bölgesel kalkınma projelerinin önemli sorunlarından biri bu projelerin hayata geçmesine imkân sağlayacak finansmanın bulunması sorunudur. Kuran’a göre (2022) kitle fonlamanın bölgesel/yerel kalkınma sürecinde kullanılması geniş bir kesimin bu plan ve projelerden haberdar olmasını ve bunları benimseyerek desteklemesini sağlayacaktır. Ayrıca kitle fonlama, beşeri sermaye açısından katkı sağlayarak insan sermayesinin önündeki coğrafi engelleri de ortadan kaldıracak gücüne sahiptir.

Bu kapsamda Türkiye’de api turizm aracılığıyla kırsal turizmi canlandırarak kırsal kalkınma sürecinde kitle fonlamanın kullanılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Geliştirilecek projelere kitle fonlama ile bağış yoluyla karşılıksız fon temin edilebileceği gibi üretilecek ürünleri (bal, propolis vb.) önceden sipariş edebilme hakkı ve indirimli fiyattan satın alabilme hakkına da katılımcılar sahip olabilecektir. Ayrıca yine kitle fonlamanın önemli bir özelliği olan girişimlere ortak olma veya kredili borç verilmesi şeklindeki kitle fonlama finans modellerinin uygulanması ile kırsal kalkınma projelerinin geliştirilmesinde önemli bir eşiğin aşılacağı düşünülmektedir.

Kitle fonlama finansman modelinin özünü oluşturan kitlelerin gücünün harekete geçirilmesi ile projeler coğrafi engeller olmadan paydaşlarla birlikte tasarlanabilecektir. Ayrıca katılımcılar üretilecek ürünlerin potansiyel tüketicileri olarak ürünlerin tanıtım aşamasında da önemli katkılar sunabilecektir.

6. SONUÇ

Turizm faaliyetlerinin deniz-güneş-kum üçlüsüne dayanan tatil turizmi anlayışından çıkarak kırsal turizm, tarım turizmi, köy turizmi, çiftlik turizmi, ekoturizm ve arı turizmi gibi kavramları içeren çevreye etkileşimli alternatif turizme doğru bir evrilme geçirmiş ve yeni turizm türleri ortaya çıkmıştır. Dünyadaki gelişmeler doğrultusunda yeni turizm anlayışı eski kitle turizminin yerini alan geleceğin turizmi olarak daha otantik turizm deneyimleri ile gelişme eğilimindedir. Özellikle sosyal ve ekolojik uyuma, yerel ve yabancı girişimcilerin işbirliğine ve gelişmede yerli değerlerin kullanımına öncelik verme amacını güden bir turizm çeşidi olarak alternatif turizm, farklı türleriyle turistik tercihlerde ön planda yer almaktadır. Tüm bu alternatif turizm modelleri, yerel koşulları koruma ve/veya iyileştirme girişimleriyle yakından ilişkilidir. Özellikle tarım turizmi içinde önemli yer bulan kırsal turizm kapsamında ve özel bir turizm çeşidi olarak “Arı Turizmi” uygulamaları yerel ve bölgesel kalkınmanın sağlanması ve bölgede yaşayanların refahının artması bakımından önemli bir potansiyele sahiptir.

Günümüzde kırsal kalkınma için kırsal turizm önemli bir araç olarak görülmektedir. Kırsal alanlarda gerçekleştirilen tüm turizm faaliyetlerinin bölgesel kalkınmanın sağlanmasına olan önemli katkıları sebebiyle ülkelerin kalkınma politikalarında da öncelikli olarak yer almaya başlamıştır. Bu sebeple api turizmi de bölgesel ve kırsal kalkınmanın sağlanmasında önemli ve farklı bir alternatif turizm çeşidi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle son yıllarda tarımsal üretime dayalı turizm çeşitlerinin öneminin, cazibesinin ve farkındalığının artması bu yöndeki farklı uygulamaları anlamlı kılmıştır.

Api turizm, bölgesel değerler, alternatif tıp, arıcılık ve üretim süreci ile sürdürülebilir gelir getirici faaliyet arasındaki bir kesişme noktası olan bir turizm türü olarak ele alınmaktadır. Aynı zamanda sağlık turizmi ve gastronomi turizmi içinde de ele alınan api turizm kırsal kalkınmaya önemli derecede katkıda bulunma potansiyeline sahiptir.

Api turizm, kırsal alanların sosyo-ekonomik anlamda canlanmasını teşvik etmekte, tarımsal üretimin çeşitlenmesini sağlamakta ve yeni istihdam yaratmaktadır. Ayrıca son yıllarda turizmin gelişmesi için yaratıcılığın giderek önemli hale gelmesi ve destinasyonlar arasındaki rekabetin artması api turizm kapsamında yapılan seyahatlerin yeni bir turizm türü olarak yeni turistik destinasyonların ve tur güzergahlarının gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca arıcılık toprağa bağımlı olmayan bir tarımsal faaliyet olduğu için verimli toprağı olmayan kırsal alanlarda da yapılabilmesi nedeniyle kırsal alanların geliştirilmesinde kullanılabilir bir faaliyettir.

¹ Kitle Fonlama finansman modeli ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kuran (2022)

Bölgesel kalkınma projelerinin maruz kaldığı önemli sorunların başında finansman temini, beşeri sermaye, projelerin yerel halk tarafından benimsenmesi ve desteklenmesi gelmektedir. Son yıllarda büyük gelişme gösteren kitle fonlama finansman modelinin bölgesel kalkınma sürecinde kullanımının olumlu katkıları sağladığı yurtdışındaki uygulama örneklerinden görülürken Türkiye’de bu modelin bölgesel kalkınma sürecinde kullanımı ile ilgili herhangi bir uygulama örneği bulunmamaktadır. Çalışma kapsamında Türkiye’nin arıcılık alanındaki potansiyeli dikkate alındığında arı turizminin bölgesel kalkınmanın sağlanması için alternatif bir turizm türü olarak kitle fonlama modelinin gücünden faydalanarak kullanılması durumunda olumlu sonuçların alınacağı sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Akdu, U. ve Uygur S.M. (2009). Çiftlik Turizmi, Kırsal, Tarım ve Eko Turizminin Kavramsal Açından İrdelenmesi. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1: (143-166).
2. Akşit Aşık N. (2014). Yaratıcı (Kreatif) Turizm. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (31), 786-795.
3. Ali, A.M.; Kunugi, H. (2020). Apitherapy for Parkinson’s Disease: A Focus on the Effects of Propolis and Royal Jelly. *Oxidative Med. Cell. Longev.* 2020, 2020, 1–18.
4. Aliyeva Z.N., Baiburiyev R.M., Lorant D.D., Shagrybay A.S. and Kaliaskarova Z.K. (2019). Problems and Prospects of Development of Apitourism in Kazakhstan. *Bulletin of National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*, 6(482), 45-53
5. Apiturizem, <https://www.apiturizem.si/en/apiturizem/>, erişim. 02.11.2022.
6. Baycar, A., Kardeş, M., Sağdıç, O., (2021). Turizmde Bal ve Arıcılığın Kullanımı (Apiturizm), International Sırt Conference On Scientific Research Siirt University, November 5-7, vol.2, Siirt.
7. Beigi, H. (2018). Api-Tourism, Bees Tourism. *Honeybee Sci. J.* 9, 12–18.
8. Buckley, R. 2004. The Effects of World Heritage Listing on Tourism to Australian National Parks. *Journal of Sustainable Tourism*, 12(1): 70–84.
9. Cesur, E., (2021). Tourism Studies And Social Sciences /A Creative Approach İn Creative Tourism: Apitourism. Yayın Evi: St. Kliment Ohridski University Press Editör Adı: Krystev Vilian, Çelik Uğuz Sabriye, Efe Recep, Kapluhan Erol.
10. Conway, Dennis & Benjamin, F. Timms (2010). Re-Branding Alternative Tourism in the Caribbean: The Case of Slow Tourism. *Tourism and Hospitality Research*, Vol. 10, No. 4, 329-44.
11. Çakmak, I., (2001), Apiterapi. *Uludağ Arıcılık Dergisi*, 1, 16–18.
12. Çelik Çanga, A. , Kutlu, T. ve Çalışkan, H. (2019). Tarım Turizminin Dünyada ve Türkiye’deki Uygulamaları. *Uluslararası Turizm Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 450-457 .
13. Çelik, S., (2018), Alternatif Turizm. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 56, 193-205.
14. Demir, M. (2013). Kars kent coğrafyası. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
15. Demircioğlu, G. (1993). Kırsal Turizm Nedir? *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi* , 4 (5), 8-10 .
16. Derebaşı, E., (2013). Arıcılık Sektörünün Karşılaştırmalı Analizi; İspanya Örneği. *Arıcılık Araştırma Dergisi*, Yıl 5, Sayı 10, Olay Ofset, Ordu.
17. Esengün, K., Akça, H., ve Saygılı, M. (2002). Kırsal Alanların Kalkındırılmasında Kırsal Turizmin Rolü. *Standard Dergisi*, 470, 29-35.
18. Gascón, M.I., Gill, Á.R., (2022). Theoretical Approach To Api-Tourism Routes As A Paradigm Of Sustainable And Regenerative Rural Development. *Journal of Apicultural Research*, DOI: 10.1080/00218839.2022.2079285.
19. Gedik, S. ve Muğan Ertuğral, S., (2015). Kırsal Turizmin Kırsal Kalkınma Projeleri İçindeki Yeri: BaküTiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Güzergahı Kapsamında Bir İnceleme. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 5 (2): 35-39.
20. Gündüz, S., (2004). Ankara İli Kalecik İlçesinde Tarımsal Turizme Uygun Alanların Saptanması Ve Tarımsal Turizm Modelinin Oluşturulması Üzerine Bir Araştırma. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı (Doktora Tezi).
21. Housam F. ve Abou-Shaara, H. (2015). Suitability of Current and Future Conditions to Apiculture in Egypt Using Geographical Information System. *Journal of Agricultural Informatics*, 6 (2), 12-22.

- 22.Kardeş, M., ve Baycar A. (2021). Balın, Moleküler Gastronomideki Kullanımı. Uluslararası Turizmde Yükselen Eğilimler Kongresi (30 Eylül – 2 Ekim 2021), NEUPRESS.
- 23.Kıratoğlu, E. (2021). The Locomotive Role of Tourism in Regional Development: The Effect of 2019 Göbeklitepe Year on Şanlıurfa Economy. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 11 (3), 331-342.
- 24.Kıratoğlu, E. Ve Dinçel, İ. Y. (2021). Türkiye’de İç Göç Olgusunun Todaro Paradoksu Çerçevesinde Analizi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *İstanbul İktisat Dergisi*, 71(2), 527-548.
- 25.Koday, Z. Karadağ, H. (2020). Türkiye’deki Arıcılık Faaliyetleri ve Bal Üretiminin Bölgesel Dağılımı (2007 - 2018). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24 (1), 495-510.
- 26.Korosec, T.A (2014). Apimondia Working Group: Apimondia and Apitourism, 3rd International Conference of the Beekeeping Associations (ss. 318-319). 20-21 Kasım 2014, Slovenya.
- 27.Kuran, İ. (2022). Bölgesel Kalkınma Sürecinde Kitle Fonlama Sisteminin Rolü: SWOT Analizi, *Ekonomi Politik Araştırmalar Dergisi*, Yayın Aşamasında.
- 28.Kuvancı, A. (2019). Bal ve Çeşitleri, Arıcılık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Ordu, <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/aricilik/Belgeler/makale/balces.pdf>, erişim 10.10.2021.
- 29.Marmaris Bal Evi, <https://www.marmarisbalevi.com.tr/tr/aricilik/turkiyede-aricilik>, erişim 11.11.2022.
- 30.Muşan Ertuğral, S. (2021). Ardahan’ın Alternatif Turizm Potansiyeli Bakımından Arıcılık ve Bal Üreticiliğinin Değerlendirilmesi. *International Social Sciences Studies Journal*, (e-ISSN:2587-1587) Vol:7, Issue:91; pp:5472-5479
- 31.Muşan, N. (1973). Arıcının Yıllık İşleri, Haşmet Matbaası, İstanbul.
- 32.Oleynik, V., Iaromenko, S., (2012). Problems and Prospects of Development of Green Rural Tourism in Ukraine. *Regional Formation and Development Studies*, Vol.6. pp. 67-73.
- 33.Pantoja, G. Gómez, M., Contreras, C., Grimau, L. ve Montenegro, G. (2017). Determination of Suitable Zones for Apitourism Using Multi-criteria Evaluation in Geographic Information Systems: A Case Study in The O’Higgins Region, Chile, *Ciencia e Investigacion Agraria*, 44 (2): 139-153.
- 34.Poon , A .(1994). The ‘new tourism’ revolution. *Tourism Management* 15 (2) : 91 – 92.
- 35.Shiffler, K. (2014). Api-Tourism as Added-Value: The Case of La Ruta de la Miel in Chile. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Norveç: Norwegian University of Life Sciences Faculty of Veterinary Medicine and Biosciences Department of Plant Sciences (IPV).
- 36.Šivic, F. (2013). *Apitourism. Bee World*, 90(3), 66–67.
- 37.Suna, B., (2020). Turizmde Arıcılığın Kullanımına Keşifsel Bir Yolculuk. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 31, Sayı 1, Nisan: 19 – 30.
- 38.Şahingöz, S. A. ve İnci, F. (2018). Bolu İlinde Üretilen Arı Ürünlerinin Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek.1), 519-533.
- 39.Şenel, E.; Demir, E. (2018). Bibliometric analysis of apitherapy in complementary medicine literature between 1980 and 2016. *Complement. Ther. Clin. Pract.* 31, 47–52.
- 40.T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı, GEKA, (2019). Arıcılık Ürünleri Sektör Analizi, İzmir.
- 41.T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, SERKA, (2012). Ardahan Kafkas Arı Irkı Ve Arıcılık Çalıştayı ve Sektör Raporu, web: www.serka.org.tr.
- 42.T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı Arıcılık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, (2022). Türkiye Arıcılık İstatistikleri (1991-2021), Erişim Linki: <https://www.tuik.gov.tr/>, erişim 11.11.2022.
- 43.Tişler, V.; Šuligoj, M. (2020). Apitourism as an intersection of tradition, alternative medicine and the beekeeper’s sustainable income-generating activity. *Geografski Vestnik*, 92, 63–73.
- 44.Topal, E.; Adamchuk, L.; Negri, I.; Kösoğlu, M.; Papa, G.; Dârjan, M.S.; Cornea-Cipcigan, M.; Mărgăoan, R. (2021). Traces of Honeybees, Api-Tourism and Beekeeping: From Past to Present. *Sustainability*, 13, 11659, 1-21.
- 45.Turizm Terimleri Sözlüğü (1999). Ankara: Turizm Bakanlığı.
- 46.Wos, B. (2014). Api-Tourism in Europe. *Journal of Environmental and Tourism Analysis*, 2 (1): 66-74.